

Ewa Sowa-Behtane

Wartości
członków
subkultur
młodzieżowych

AKADEMIA IGNATIANUM
WYDAWNICTWO WAM

KRAKÓW 2015

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2015
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 123 999 620
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Recenzenci

Prof. dr hab. Mirosław Józef Szymański
Prof. dr hab. Kazimierz Pospiszyl

Redakcja

Jadwiga Zięba

Ldjęcie na okładce: DepositPhotos

Projekt okładki i stron tytułowych

Jadwiga Mączka

ISBN 978-83-7614-203-6 (Ignatianum)

ISBN 978-83-277-1022-2 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.p

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Rozdział I	
SUBKULTURY	13
1.1. Grupa społeczna	13
1.2. Elementy składowe grupy	18
1.3. Grupa rówieśnicza	25
1.4. Subkultury młodzieżowe – definicje i cechy	31
1.5. Subkultury młodzieżowe – opis zjawiska	38
1.6. Przyczyny przynależności młodzieży do subkultur	47
1.7. Kontrkultura i kontestacja młodzieży	53
1.8. Stany Zjednoczone i Europa – historyczny rys kontrkultury	60
Rozdział II	
SUBKULTURY MŁODZIEŻOWE W POLSCE	67
2.1. Polskie subkultury młodzieżowe – zarys ogólny	67
2.2. Charakterystyka subkultur młodzieżowych w latach 1950-1980	73
2.3. Charakterystyka subkultur młodzieżowych w latach 1980-1990	79
2.4. Charakterystyka subkultur młodzieżowych w latach 1991-2010	85
2.5. Szalikowcy – agresywna widowia sportowa	91
2.6. Hip-hopowcy – wiodący zespół wzorów kulturowych	97
2.7. Technomani-fani tzw. muzyki klubowej	104
Rozdział III	
METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH	111
3.1. Cel i przedmiot badań	111
3.2. Problemy i hipotezy badawcze	111
3.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	112
3.4. Teren, organizacja i przebieg badań	116
3.5. Charakterystyka badanej próby	117
3.6. Sposób analizy i prezentacji zebranego materiału badawczego	123
ROZDZIAŁ IV	
STOSUNEK CZŁONKÓW GRUP SUBKULTUROWYCH DO WARTOŚCI CENIONYCH PRZEZ POLAKÓW	127
4.1. Ojczyzna, patriotyzm i praca	127
4.2. Uczestnictwo w kulturze oficjalnej	132
4.3. Bóg, religia i praktyki religijne	140
4.4. Wartości rodzinno-przyjacielskie	145
4.5. Zdrowie i życie	151

4.6. Miłość	156
4.7. Wykształcenie i pieniądze	160

Rozdział V

WARTOŚCI DEKLAROWANE PRZEZ CZŁONKÓW

GRUP SUBKULTUROWYCH	169
5.1. Hierarchia wartości hip-hopowców, szalikowców i techno-fanów	169
5.2. Hierarchia wartości z podziałem na płeć, miejsce zamieszkania oraz poziom wykształcenia	175
5.3. Identyfikacja z innymi, sens życia oraz lojalność młodzieży	182
5.4. Sposób myślenia o wartościach	186
5.5. Kwestia wartości młodzieży w świetle pomiaru KKW	190

Rozdział VI

OBRAZ SUBKULTUR SZALIKOWCÓW, HIP-HOPOWCÓW

ORAZ TECHNO-FANÓW	197
6.1. Ideologia subkultur młodzieżowych	197
6.2. Wartości młodzieży przynależącej do subkultur	203
6.3. Przekonania	206
6.4. Szalikowcy – ideologia	212
6.5. Wartości deklarowane przez szalikowców	220
6.6. Hip-hopowcy – ideologia	226
6.7. Wartości deklarowane przez hip-hopowców	235
6.8. Techno-fani – ideologia	240
6.9. Wartości deklarowane przez techno-fanów	248

PODSUMOWANIE I WNIOSKI Z BADAŃ 255

1. Rozwiązanie problemów badawczych	255
2. Wyniki badań własnych na tle analizy literatury przedmiotu	275
3. Wskazania i wnioski dla teorii i praktyki pedagogicznej	278

BIBLIOGRAFIA 295

ANEKS 305

Spis tabel	306
Spis wykresów	308
Wzór ankiety	309
Wzór wywiadu	321
Wzór kwestionariusza do badania kryzysu w wartościowaniu	323
Wzór kwestionariusza do badania przekonań	325
Hierarchia wartości szalikowców, hip-hopowców oraz techno-fanów	328
Hierarchia wartości z podziałem na płeć	332
Hierarchia wartości z podziałem na miejsce zamieszkania	336
Hierarchia wartości z podziałem na poziom wykształcenia	342

WSTĘP

XXI wiek to epoka ponowoczesności (postmodernizmu), która niesie za sobą takie zjawiska jak globalizacja, instrumentalizm, komercjalizacja, konsumpcjonizm, utylitaryzm, pluralizm wartości, nihilizm, hedonizm, materializm, relatywizm, permissywizm czy wielokulturowość. Różnorodność zjawisk nasila potrzebę głębokiej refleksji pedagogicznej nad zbiorem wartości i ich hierarchicznym układem.

Człowiek kieruje się i nieustannie odnosi do uznawanych przez siebie wartości. Nie bez znaczenia dla świata wartości młodego pokolenia pozostają współcześnie – zachodzące zmiany społeczne, polityczne i kulturowe.

Ponowoczesność, która niesie za sobą relatywizm, a nawet permissywizm moralny jest niezwykle ciekawym okresem do badania systemów wartości osób w niej żyjących. W dobie ponowoczesności dążącej do subiektywizmu oraz indywidualizmu zanegowane zostało istnienie obiektywnych prawd. Zwolennicy mówią o całkowitej tolerancji i wolności, przeciwnicy natomiast o kryzysie moralnym.

Aby dobrze odzwierciedlić normy i wartości danej epoki najlepiej skupić swą uwagę na młodzieży, która przyszła w niej na świat i w niej wzrasta. A jest to młodzież specyficzna, o globalnej tożsamości, zaliczająca się do kultury prefiguratywnej, w której według M. Mead, dzieci stają się nauczycielami własnych rodziców.

Sytuację młodzieży w świecie współczesnym obrazuje między innymi proces zaniku tradycyjnych systemów wartości i autorytetów. Upadek znaczenia ideologii ma niewątpliwie wpływ na wytworzenie się ideowo-moralnej pustki.

Współczesnej młodzieży towarzyszy kultura konsumpcji, przymus przyjemności i szczęścia, kultura instant, kultura klikania, prymat kultury popularnej, koniec ideałów – prymat codzienności, poczucie mocy, kultura upozorowania, inflacja zdarzeń, kultura skoku adrenaliny i ryzyka, kultura kultu ciała i seksualności, amerykanizacja.

Sukces, pieniądź i barwne życie wydają się być w centrum zainteresowania współczesnej młodzieży. Mówi się o braku etosu pracy i nauki, o ludycznym podejściu do życia, braku jakichkolwiek autorytetów. Ale czy ten opis dotyczy całej populacji młodzieży? Na pewno nie.

Badania naukowe zmierzające do określenia, jakimi wartościami kieruje się w swoim życiu człowiek, jakie wartości ceni, jakie chciałby urzeczywistnić, za jakie jest gotów oddać nawet swoje życie, mają długą tradycję. Często przedmiotem dociekań naukowych w tym zakresie, była młodzież. Wynika to zapewne z faktu, iż okres adolescencji wiąże się z poszukiwaniem własnej osobowości, indywidualności oraz wyszukiwaniem odpowiedzi na pytania: kim jestem? jaki jestem?

Badania nad wartościami (hierarchia, system wartości) jednostek i grup społecznych mają długą tradycję i bogaty dorobek. Jednak wzrost liczby badań nie umożliwił dokonania syntezy tworzących zbiór twierdzeń o właściwych ludziom wartościach i związku między tymi wartościami a działaniami jednostek i grup społecznych. Analizując badania ostatnich trzydziestu lat, można zauważyć, że uzyskiwano sprzeczne wyniki nawet w tym samym okresie, lecz wśród różnych grup młodzieży (miejsce zamieszkania, typ szkoły, pochodzenie itp.). Jednak można również dostrzec, że hierarchia wartości nie ulega pełnej degradacji. Pewne wartości – rodzina, miłość – wydają się niemal stałe; zmianom ulega najczęściej pozycja wartości hedonistycznych oraz związanych z pracą i edukacją. Sytuacja ta nie jest jednak „zasługą” wyłącznie młodzieży, jej cech osobowościowych, ale raczej wynikiem powszechnych i gwałtownych przemian¹.

Istotnym argumentem przemawiającym za prowadzeniem badań właśnie wśród młodzieży jest zapewne fakt, że to młodzi z biegiem czasu staną się odpowiedzialni za rozwój wielu dziedzin życia. To jednak, jaki jest stosunek młodzieży do zjawisk społecznych, innych ludzi, dzieł artystycznych, naukowych, zachowań swoich i innych osób oraz sytuacji w kraju i na świecie zależy od respektowanych przez nią wartości. Stąd tak ważne są badania nad systemem wartości akceptowanym przez młodzież.

Wartości cenione przez młodzież są stałym elementem badań polskich naukowców. W latach 50. badał je A. Korzon, a kilka lat póź-

---

¹ T. Wilk, *Edukacja, wartości i style życia reprezentowane przez współczesną młodzież w Polsce w odmiennych regionach gospodarczych*, Impuls, Kraków 2003, s. 41.

niej R. Dyoniziak. W latach 70. temat ten analizowali: S. Nowak, W. Adamski, M. Hoffmann, R. Acher, M. Baraniecka-Witkowska, M. Bukowska, H. Świda-Ziemba, A. Uhli, R. Borowicz. W latach 80. badali wartości m.in.: K. Lubański, H. Świda-Ziemba, E. Czarnocka, Z. Lubowicz, S. Witek, A. Guryńska, M. Gulda, W. Anasz. W latach 90. tą samą koncepcję badawczą podjęli: A. Przeclawska, H. Świda-Ziemba, F. Kozaczuk, E. Stadtmuller-Wyborska i R. Smolski, M. Kozakiewicz, J. Mariański, M. J. Szymański, R. Jedliński, E. Wysocka, A. Cybal-Michalska, K. Denek, A. Błasiak, B. Olszak-Krzyżanowska. Natomiast w ostatnich latach wartości wśród młodzieży badali m.in. K. Ostrowska, D. Madeja i B. Kapuściak, E. Malczak, M. Wołk, A. Róg i M. Orzechowska.

Analizując źródła polskich badaczy młodzieży, można wyróżnić następujące typy źródeł²:

– socjologiczne – pozwalające pisać o młodzieży bądź duże, zbiorcze raporty, bądź obszerne monografie wybranych zagadnień na podstawie danych empirycznych, zbieranych tradycyjnymi metodami socjologii ilościowej. Problematyka kultury jest przedstawiana również od strony ilościowej w perspektywie badań nad uczestnictwem kulturalnym (np. prace M. Kłosińskiego);

– antropologiczne – pozwalające badać treści i formy kultury tworzonej przez młodzież dla siebie samej; nie pozwalając za to orzekać dokładnie o socjologicznym zakresie tych zjawisk (np. prace W. Marchlewskiego, R. Lipki, S. Gołaszewskiego);

– korzystanie z obu rodzajów źródeł – pisząc o młodzieży lub, konkretnie, o uczestnictwie w kulturze nie wystarczy oprzeć się na statystyce. Autorzy nie zgadzają się również z tezą, że jakościowe analizy kultury młodzieżowej muszą być koniecznym paraliterackie i nie sposób tu posługiwać się jakimikolwiek ścisłymi metodami. Należy dążyć do tworzenia typologii nie tylko postaw wobec rzeczywistości, lecz typologii wyrazistych sylwetek psycho-socjo-kulturowych (np. prace J. Westensteina-Żuławskiego, B. Fatygi, G. Fluderskiej, H. Świdy-Ziemby);

---

² B. Fatyga, *Analiza stanu badań nad kulturą młodzieżową i grupami subkulturowymi w Polsce*, w: *Polskie badania nad mniejszościami kulturowymi. Wybrane zagadnienia*, red. G. Babiński, J. Mucha, A. Sadowski, „Pogranicze. Studia społeczne”, t. 6, Białystok 1997, s. 129-130.

– spisane autentyczne, aczkolwiek fabularyzowane relacje, oraz inne prace bazujące na doświadczeniu kontaktu z subkulturami, ale czemuś budzące ograniczone tylko zaufanie (np. „My śmiecie” Jędrzejewskiego).

Również dzisiejsze subkultury różnią się swą ideologią (czy też jej brakiem) od tych z lat ubiegłych. Zapoczątkowana na początku lat 80. w Stanach Zjednoczonych kultura klubowa, która obecnie osiągnęła w Polsce swoje apogeum, definiuje nowe pokolenie, które przeciwko niczemu się nie buntuje ani nie sprzeciwia.

Dzisiaj ani kultura punkowa, ani skinheadzi, ani rastamani czy metale nie spełniają oczekiwań młodych ludzi. Temat subkultur jest jednak nadal aktualny, gdyż pojawiają się nowe subkultury, atrakcyjne dla aktualnych potrzeb nastolatków. Subkultury są nadal mocno popularne, szczególnie dzięki rozwojowi mass mediów, a liczba członków tychże grup jest ogromna, stąd temat ten jest ciekawym i wciąż aktualnym przedmiotem badań.

Aktywność w grupach rówieśniczych stanowi swoisty nurt socjalizacji jednostki. To podczas aktywnego udziału w tychże grupach wyodrębnia się podział na „my” (młodzież) i „oni” (dorośli). To w tym czasie rozwija się kultura młodzieżowa, która może przybrać trzy formy: subkultury, kontrkultury lub kultury alternatywnej.

Subkultury mogą w różny sposób oddziaływać na życie zbiorowe: od uzupełniania i wzbogacania ogólnego dorobku kulturowego, przez indyferencję, aż do burzenia ładu i porządku społecznego. Badacze tematu przyjmują dwa stanowiska wobec subkultur młodzieżowych. Jedni zwracają uwagę na ich pozytywne cechy oraz przynależność do nich traktują jako „normalny” efekt dorastania. Druga grupa natomiast traktuje subkultury młodzieżowe w kategoriach patologii społecznej. Młode osoby mogą również wykazywać różny stopień zaangażowania w subkulturę. Może ona stanowić główny wymiar ich życia lub oznaczać rodzaj weekendowego odstępstwa od normy.

Subkultury posiadają swoje założenia ideologiczne, formy zachowania, obyczajowość, twórczość, język czy system wartości, które mogą być odmienne od kultury dominującej. Stąd badając system wartości wśród młodzieży warto oddzielić osoby należące do subkultur od swoich rówieśników, do subkultur nieprzynależnych.

Współcześnie wiele się mówi o występującym na różnych płaszczyznach kryzysie wartości. W związku z tym pojawia się potrzeba głębokiej refleksji nad hierarchią wartości dzisiejszej młodzieży, gdyż na podstawie jej analizy można zorganizować proces wychowawczy nakierowany na problematykę aksjologiczną. Konieczne jest poznanie myślenia młodych ludzi, aby dotrzeć do nich, zrozumieć ich i wypracować metody i sposoby wychowania do wartości.

Problematyka niniejszej publikacji obejmuje wartości wyznawane przez współczesną młodzież należącą do subkultur. W związku z pojawianiem się nowych (rodzimych bądź zagranicznych) subkultur temat ten nie został jeszcze wyczerpany. Z pracy tej dowiemy się czy współczesne subkultury są elementem składowym kultury masowej, czy niosą za sobą niebezpieczeństwa, czy propagują antywartości, czy może nie ma w nich nic budzącego niepokój a ich członkowie preferują wartości ogólnomłodzieżowe?

Rozdział I

SUBKULTURY

1.1. Grupa społeczna

Każdy człowiek jest członkiem kilku małych grup. Jest oczywiste, że każdy musi podporządkować się normom obowiązującym w danej grupie, jednakże możliwości wpływania na kształtowanie się tych norm i formowanie opinii wewnątrzgrupowej są w małych grupach o wiele większe niż możliwości oddziaływania w skali całego społeczeństwa. Małe grupy są ogniwem pośrednim między jednostką a społeczeństwem, chociaż czasami mogą mieć normy, wartości i cele sprzeczne z powszechnie akceptowanymi, a ich działalność może być wymierzona przeciw społeczeństwu¹.

Według R. Browna „o grupie mówimy wówczas, kiedy dwie osoby lub więcej osób określa siebie jako jej członków oraz kiedy jej istnienie jest rozpoznawane przez przynajmniej jakąś inną jednostkę”². Zdaniem S. Miki, „pojęcie grupa rozumiane bardzo szeroko oznacza zbiór jednostek pozostających ze sobą w pewnych stosunkach”³. Dodaje on, iż każda definicja grupy jest definicją nieostrą, a ogólnie o grupie możemy mówić wtedy, gdy dwie jednostki lub więcej pozostają ze sobą w bezpośredniej interakcji, gdy mają one względnie jasny cel, posiadają wspólnie ustalone normy, mają względnie rozwiniętą strukturę i silne poczucie swojej odrębności.

Grupa społeczna, zdaniem B. Wojciszke, to „dwie lub więcej osób, które komunikują się ze sobą i wzajemnie na siebie wpływają (...) mają poczucie przynależenia nawzajem do siebie (...) oraz wspólny cel”⁴.

---

¹ T. Müller, *Młodzieżowe podkultury*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987, s. 68-69.

² R. Brown, *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrzgrupowa i międzygrupowa*, GWP, Gdańsk 2006, s. 19.

³ S. Miki, *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1984, s. 330-334.

⁴ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi*, Scholar, Warszawa 2002, s. 376.

Według psychologii społecznej grupa to zbiór dwóch lub więcej osób, między którymi zachodzą wzajemne oddziaływania (interakcje), zależnych od siebie nawzajem, mających poczucie przynależności do grupy i odrębności od innych grup oraz wspólny cel. Grupy posiadają również normy, strukturę oraz pewien stopień spistości⁵.

Socjologiczne pojęcie grupy odnosi się do pewnej liczby ludzi wchodzących z sobą w interakcje wedle ustalonych wzorów. Czasami też ujmuje się grupę jako określoną liczbę ludzi pozostających w ustalonych i swoistych stosunkach społecznych⁶.

Grupa jest społeczną formacją, która składa się z pewnej liczby osób pozostających we wzajemnych bardziej lub mniej określonych pozycjach i rolach, która ma własny system wartości i norm regulujących zachowanie poszczególnych członków co najmniej w sprawach ważnych dla grupy⁷.

Według T. Palecznego, grupa jest zbiorem jednostek połączonych z sobą przez kulturowo wyznaczony i uznany sposób realizacji własnych potrzeb, oparty na społecznie ustalonym systemie wartości i norm oraz ról społecznych, decydującym o istnieniu względnie trwałej sieci wzajemnych relacji, w tym stosunku dominacji oraz podporządkowania⁸.

Z powyżej przytoczonych wielu definicji wynika, że pojęcie grupy definiowane jest przez różne stanowiska⁹:

1. stanowisko nominalistyczne orzeka, że grupa społeczna jest tylko sumą cech jej członków, że nie istnieje jakaś specjalna rzeczywistość społeczna, która by składała się z czegoś więcej niż cechy członków;
2. stanowisko realistyczne stwierdza, że grupa stanowi samoistny rodzaj rzeczywistości, zasadniczo różny od sumy cech członków, lecz ponadto stwierdza także, że grupa nie jest ani rzeczywistością materialną, ani także rzeczywistością psychiczną. Rzeczywistość społeczna jest swoistym rodzajem rzeczywistości. Istota tej rze-

⁵ Por. S. Mika, *Psychologia społeczna dla nauczycieli*, Żak, Warszawa 1998.

⁶ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski, PWN, Warszawa 1982, s. 338-339.

⁷ Por. Z. Skorny, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1976.

⁸ T. Paleczny, *Grupy subkultury młodzieżowej. Próba analizy – propozycje teoretyczne*, „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 3, s. 181.

⁹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1965, s. 223-224.

- czywistości tkwi w „wyobrażeniach zbiorowych”, które stwarzają specyficzne kategorie faktów społecznych, jak np. moda, język, religia, a więc faktów, które są „zewnątrzne” w stosunku do psychiki jednostki i które wywierają na nią nacisk obiektywny;
3. stanowisko psychologistyczne, ujmujące grupę jako całość złożoną z aktów psychicznych i wyobrażeń jej członków. Rzeczywistość społeczna nie jest niczym więcej niż zbiorem aktów woli, myśli, emocji, dążeń, popędów, ich wzajemnych oddziaływań i powiązań w bardzo skomplikowane mechanizmy;
  4. stanowisko fikcjonistyczne, ujmuje grupę społeczną jako pewną fikcję, istniejącą jedynie w wyobrażeniach ludzi. Byt grupy społecznej polega tylko na tym, że ludzie wierzą w jej istnienie i zachowują się tak, jak gdyby ona istniała.

Inaczej grupy sklasyfikował E. E. Eubank, który podał siedem zasad, na których oparł swój sposób klasyfikowania grup¹⁰:

1. klasyfikacje na podstawie przynależności etnicznej lub rasowej,
2. na podstawie poziomu rozwoju kulturalnego,
3. na podstawie typów struktury występujących w grupach,
4. na podstawie spełnianych zadań i funkcji w szerszych zbiorowościach,
5. na podstawie przeważających typów styczności między członkami,
6. na podstawie różnych rodzajów więzi występujących w grupach,
7. różne klasyfikacje oparte na innych podstawach.

Charakteryzując jakąś grupę, można brać pod uwagę kilka kryteriów, takich jak: typ więzi, wielkość grupy, cel działania, formalny lub nieformalny charakter działania, rodzaj uznanych wartości, skład społeczny grupy, płeć, więzi łączącej członków itp.

E. Aronson różnicuje grupę społeczną i niespołeczną. Z pierwszą mamy do czynienia wówczas, gdy dwie lub więcej osób współdziała z sobą oraz współzależy od siebie (tzn. musi na sobie polegać w zaspokajaniu potrzeb i osiąganiu celów). Grupę niespołeczną tworzą osoby przebywające w tym samym czasie i miejscu, ale nie współdziałające z sobą¹¹.

¹⁰ Tamże, s. 156.

¹¹ E. Aronson, T. D. Wilson, R. Alert, *Psychologia społeczna – serce i umysł*, Zysk i S-ka, Warszawa 2002, s. 357.

Ze względu na typ więzi wyróżnić możemy¹²:

1. *grupy pierwotne* – w których istnieje więź oparta na osobistych kontaktach i postawach emocjonalnych;
2. *grupy wtórne* – oparte na więziach formalnych, rzeczowych.

Ze względu na liczebność możemy wyróżnić¹³:

- 1) grupy duże, tzw. społeczności, składające się z kilkuset lub większej liczby osób, które nie znają się osobiście, a kontaktują się za pośrednictwem wybranych osób, np. społeczność szkolna,
- 2) grupy małe – składające się z kilku lub kilkudziesięciu osób, które nawiązują bezpośrednie kontakty, np. uczniowie jednej klasy.

Ze względu na sposób powstawania i instytucjonalne usankcjonowanie grupy wyróżniamy¹⁴:

- 1) *Grupy formalne* zorganizowane są przez odpowiednie instytucje, mają określone zadania i system kontroli. Są nimi np. społeczność szkolna, wchodzące w jej skład klasy, samorząd uczniowski, organizacje dziecięce funkcjonujące zarówno na terenie szkoły, jak też poza nią.
- 2) *Grupy nieformalne* powstają spontanicznie. Nie są one organizowane w sposób planowy i zamierzony. Spontaniczność tych grup przeważnie przesądza o ich krótkotrwałości; odznaczają się one tym samym niskim stopniem organizacji, tzn. nader prostą strukturą. Niewielkie jest zróżnicowanie ról i pozycji społecznych.

Uwzględniając skład społeczny grupy, warto podkreślić, że do grupy mogą należeć osoby wywodzące się z różnych środowisk społecznych. Stwarza to możliwość porównywania się w wielu płaszczyznach życia, wymiany elementów kultury.

Ze względu na skład pod względem płci, wyróżniamy grupy *homo-geniczne* i *heterogeniczne*. Jedne i drugie dostarczają sytuacji współdziałania, zespołowego wykonania zadań, wspólnego przeżywania, rywalizacji, poczucia sukcesu, odpowiedzialności, aktywnego uczestnictwa społecznego¹⁵.

¹² M. Prajsner, *Procesy grupowe, cz. 1*, „Remedium” 2006, nr 6, s. 22.

¹³ K. Schulz, *Nieformalne grupy rówieśnicze*, „Edukacja i dialog” 2001, nr 6, s. 54.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 55.

J. Szczepański wyróżnił następujące grupy¹⁶:

- małe i duże;
- pierwotne i wtórne;
- celowe, tworzone dla realizacji dowolnych celów, które nazywamy także czasami zrzeszeniami;
- grupy terytorialne, np. wieś, miasto, oparte na przynależności do określonego terenu;
- grupy klasowe, tworzone na podstawie podziału stratyfikacyjnego w szerszych zbiorowościach.

Grupy mogą ograniczać liczbę członków i na tej podstawie można je podzielić na *ekskluzywne*, stosujące bardzo wyraźne kryteria przyjęć dla nowych członków; grupy *ograniczone*, w których kryteria przyjęcia są mniej surowe i grupy *inkluzywne*, otwarte dla wszystkich, którzy tylko zechcą do nich wejść, i nie stawiające członkom żadnych specjalnych wymagań¹⁷.

Wyróżniamy również grupy *otwarte* i *zamknięte*. Nie wszystkie grupy starają się powiększyć liczbę swych członków. Niektóre są tak zorganizowane, by ograniczać członkostwo – wykluczając nawet ludzi, którzy formalnie rzecz biorąc, spełniają warunki uczestnictwa. Dzieje się tak w przypadku elit samoustanowionych lub uznawanych społecznie. Inne typy grup starają się utrzymać charakter względnie otwarty, próbując powiększyć swą listę członków, np. partie polityczne w demokratycznych systemach politycznych¹⁸.

Pierwszą grupą społeczną jest dla dziecka rodzina, a wraz z jego rozwojem pojawiają się przedszkole i szkoła. Grupy te mają charakter formalny i często nie spełniają związanych z nimi oczekiwań. Ponieważ każdy młody człowiek potrzebuje grupy, która umożliwiłaby mu zrealizowanie potrzeby przynależności, akceptacji i uznania, szuka tzw. grupy autentycznej¹⁹. W zależności od tego, do jakiej grupy dana osoba trafi, takie przyjmuje normy, wartości, postawy i wzory postępowania. W grupie dokonuje się socjalizacja jednostki. W doborze grupy w zasadzie istnieje dowolność, ale wybór określonego typu grupy z reguły

¹⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, dz. cyt., s. 157-162.

¹⁷ Tamże, s. 145-146.

¹⁸ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, dz. cyt., s. 345.

¹⁹ T. Müller, *Młodzieżowe podkultury*, dz. cyt., s. 69.

nie jest przypadkowy. Jednak zdarzają się przypadki, w których jedyną możliwością jest wejście do takiej grupy, która jest dostępna lub działa w najbliższym sąsiedztwie. Potrzeba przynależności, szczególnie u młodej, jest tak olbrzymia, że lepiej przynależeć do jedynej dostępnej grupy, mimo że nie do końca się identyfikuje z jej ideologią, niż do żadnej.

1.2. Elementy składowe grupy

Każdą grupę charakteryzują takie typowe elementy, jak: wielkość, role, status, relacje interpersonalne, spójność (rozumiana jako siła więzi łączących członków grupy), interakcje, zadania, zmiany okresowe, normy.

J. Szczepański wyróżnił następujące elementy składowe grupy²⁰:

1. Członkowie, ich cechy i zasady ustalające identyczność i ciągłość trwania grupy;
2. Zadania grupy, środki służące realizacji zadań, mechanizmy psychospołeczne wytwarzane dla realizacji zadań;
3. Czynniki utrzymujące spójność wewnętrzną grupy, instytucje i system kontroli społecznej, wzory wzajemnych oddziaływań, wzory zachowania i normy regulujące stosunki między członkami;
4. Instytucje i środki regulowania styczności i stosunków z innymi grupami.

Wstępna lista właściwości grupy według R. K. Mertona²¹ przedstawia się następująco: 1. ostrość lub mglistość społecznych definicji członkostwa w grupie; 2. stopień zaangażowania jednostek w grupę, do której należą; 3. faktyczny okres trwania uczestnictwa w grupie; 4. oczekiwany okres trwania uczestnictwa w grupie; 5. faktyczny okres istnienia grupy; 6. oczekiwany okres istnienia grupy; 7. absolutna wielkość grupy lub jej części składowych; 8. względna wielkość grupy albo jej części składowych; 9. otwarty lub zamknięty charakter grupy; 10. „kompletność”. Stosunek członków faktycznych do potencjalnych członków grupy; 11. stopień społecznego zróżnicowania; 12. kształt

²⁰ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, dz. cyt., s. 151-152.

²¹ R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, dz. cyt., s. 362-374.

i wysokość drabiny stratyfikacji; 13. rodzaje i nasilenie więzi społecznej; 14. skłonność do podziałów wewnętrznych lub jedność grupy; 15. zakres interakcji społecznych w obrębie grupy; 16. charakter stosunków społecznych w grupie; 17. stopień oczekiwanego konformizmu wobec norm grupy. Tolerancja wobec zachowań dewiacyjnych oraz tolerancja wobec zinstytucjonalizowanych odchylenia od ściśle określonych norm grupowych; 18. system kontroli normatywnej; 19. stopień widoczności i obserwowalności w grupie; 20. ekologiczna struktura grupy; 21. samodzielność lub uzależnienie grupy; 22. stopień stabilności grupy; 23. stopień stabilności strukturalnego środowiska grupy; 24. sposoby utrzymywania stabilności grupy i jej środowiska strukturalnego; 25. względna pozycja społeczna grupy; 26. względna siła grupy.

W ramach każdej grupy stale występują procesy przystosowania, współdziałania, współzawodnictwa i konfliktu²². Bycie członkiem grupy pozwala jednostce²³: zaspokoić istotne potrzeby psychospołeczne (przynależności i miłości, uznania, prestiżu); czuć się bezpiecznie w sensie psychicznym (sprzyja temu otoczenie, złożone z przyjaznych nam ludzi) oraz fizycznym (grupa zapewnia ochronę przed agresją np. ze strony konkurencyjnego gangu); zdobyć informacje lub doświadczenia, których nie można osiągnąć poza grupą; osiągnąć cele, których realizacja nie jest możliwa w pojedynkę; zbudować podstawy tożsamości społecznej, która jest częścią obrazu samego siebie.

Według koncepcji grup odniesienia R. K. Mertona „każda z grup, których się jest członkiem – tych jest stosunkowo niewiele – równie dobrze jak grupy, których nie jest się członkiem – a tych jest oczywiście mnóstwo – może się stać punktami odniesienia przy kształtowaniu naszych postaw, ocen i zachowań (...) Kiedy ludzie będący lub pragnący być członkami jakiejś grupy, pragną się z tą grupą związać, wystąpi u nich tendencja do upodobnienia własnych reakcji emocjonalnych i własnych ocen do poglądów warstw mających w danej grupie władzę i prestiż”²⁴.

²² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, dz. cyt., s. 237.

²³ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Żak, Warszawa 2003, s. 44-45.

²⁴ R. K. Merton, A. S. Kitt, *Przyczynki do teorii grup odniesienia*, w: *Zagadnienia psychologii społecznej*, red. A. Malewski, PWN, Warszawa 1962, s. 127-128, 146.

H. Wallon stwierdził, że uczestniczenie od najmłodszych lat w życiu grupy, poczynając od rodziny, stanowi podstawowy warunek kształtowania się osobowości. Grupa zaspokaja potrzeby materialne i uczuciowe, broni w konfliktach środowiskowych²⁵.

Istnieje sześć rodzajów korzyści, jakie możemy czerpać z przynależności do grupy²⁶: miłość, pieniądze, status, informacje, dobra, usługi. Sytuacje i cechy determinujące atrakcyjność grupy to²⁷: podobieństwo, bliskość geograficzna, atrakcyjność fizyczna.

Wzajemna zależność członków grupy oznacza, że to, co przydarza się jednemu z nich, w pewnym stopniu dotyczy wszystkich pozostałych. Poczucie przynależności jest związane ze świadomością, że jest się członkiem danej grupy oraz utożsamia się z jej działalnością i celami. Fakt przynależności do określonej grupy jest często głównym elementem tożsamości człowieka, pozwala odpowiedzieć sobie na pytanie „kim jestem”. Silne poczucie przynależności do grupy łączy się zwykle z podkreśleniem jej odrębności, spostrzeganiem otoczenia społecznego oraz przyzmat „swoich” i „obcych” oraz faworyzowaniem członków własnej grupy społecznej²⁸.

W toku wzajemnych oddziaływań między członkami grupy tworzy się cel grupowy, normy oraz struktura grupy.

Cel grupowy jest to stan końcowy jakiegoś działania, pożądany przez większość członków grupy. W grupach mamy też do czynienia z celami indywidualnymi poszczególnych jednostek. Jeśli indywidualne dążenia członków grupy przynajmniej częściowo pokrywają się ze wspólnym celem, działalność grupy opiera się na współpracy. W zależności od charakteru grupy, jej cel powstaje spontanicznie, jako efekt interakcji między członkami lub jest określony „odgórnie”. Ważną cechą celu grupy jest jasność, z jaką został określony. Im bardziej jasny jest cel oraz środki, które do niego prowadzą, tym mniej konfliktów wewnętrznych przeżywają realizujące go jednostki, działania są podejmowane chętniej, a grupa jest oceniana przez jej uczestników jako bardziej atrakcyjna²⁹.

²⁵ T. Müller, *Młodzieżowe podkultury*, dz. cyt., s. 73.

²⁶ C. K. Oyster, *Grupy*, Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 65.

²⁷ Tamże, s. 71-74.

²⁸ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 44.

²⁹ Tamże, s. 45.

Kiedy z zadaniowych celów grupy wynikają wzajemne relacje pozytywne, wówczas prawdopodobnie pojawią się: współpraca, spójność i wyższy poziom wykonania grupowego. Współzależność negatywna prowadzi natomiast do rywalizacji, zmniejszenia sympatii do innych członków grupy i zazwyczaj niższego poziomu wykonania³⁰.

Normy to zasady postępowania, określające, jakie zachowanie jest właściwe w obrębie grupy. Spełniają one szereg ważnych zadań: ułatwiają realizację celów, pomagają grupie umacniać się i utrzymywać przy życiu oraz wzmacniają przekonanie członków o słuszności głoszonych przez siebie poglądów. Funkcjonowanie norm wywołuje również tendencję do ujednolicania zachowań. Z biegiem czasu jednostki tworzące grupę upodabniają się np. pod względem prezentowanych postaw, języka codziennych konwersacji czy ubioru³¹.

Normy pełnią dwie funkcje: przyczyniają się do osiągnięcia przez grupę celu oraz pozwalają na utrzymywanie się grupy przy życiu. Normy mogą pochodzić z dwóch źródeł: zewnętrznych i wewnętrznych. Normy mogą mieć charakter formalny, czyli są zawarte w pewnych dokumentach, na ogół pisanych, i nieformalnych, czyli takich, które nie są nigdzie zapisane. Wobec członków nie zgadzających się z normą grupową, zespół stosuje różne formy przekonywania, żeby zmienić stanowisko, a jeżeli to nie pomaga, stosuje kary³².

Proces przyswajania sobie norm przez członków grupy może przebiegać w różny sposób. Najszybciej i najłatwiej przejmują normy te osoby, które oceniają grupę jako atrakcyjną i dlatego zależy im na uczestnictwie. Normy grupowe mogą też być przyswajane w miarę, jak wyłaniają się w procesie interakcji. Wspólne podjęcie decyzji, co do norm, mających obowiązywać w grupie sprawia, że każdy jej członek czuje się zobowiązany do przestrzegania przyjętych reguł. Normy grupowe mogą być również narzucane jednostkom przez większość. Zjawisko dostosowywania własnych postaw, uznawanych wartości oraz zachowań do norm grupowych nosi nazwę konformizmu. Pryswajanie norm grupowych może również zachodzić w drodze tzw. modelowania, czyli przez

³⁰ R. Brown, *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrzgrupowa i międzygrupowa*, dz. cyt., s. 68.

³¹ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 46.

³² S. Mika, *Psychologia społeczna*, dz. cyt., s. 382-398.

obserwację i naśladownictwo zachowań innych członków (zwłaszcza tych, którzy zajmują wysoką pozycję w grupowej hierarchii). Nacisk grupy w celu przyswojenia sobie norm przez jednostkę może się też wyrażać w stosowaniu różnego rodzaju kar i nagród³³.

M. Sherif i C. Sherif stwierdzili istnienie znacznej liczby norm grupowych: 1. Grupy mają nazwy, którymi chętnie się posługują; 2. Członkowie grupy mogą posiadać pewne insygnia wskazujące na przynależność do tej, a nie innej grupy; 3. W pewnych grupach ich członkowie tatuują się w określony sposób, co również ma świadczyć o ich związku z daną grupą; 4. Niekiedy do norm należy używanie takiego, a nie innego stroju; 5. Niezwykle ważne były normy związane z lojalnością i solidarnością wobec własnej grupy; 6. Normy, które dotyczyły określonych zachowań, np. w wypadku drużyny sportowej „gra fair”³⁴. Wymienione normy grupowe są zauważalne w większości funkcjonujących subkultur młodzieżowych.

Struktura grupowa to układ powiązanych z sobą pozycji, które zajmują poszczególni członkowie oraz całokształt relacji pomiędzy nimi. Struktura grupowa może mieć charakter formalny, zależny od organizacji, której częścią jest dana grupa (np. zastęp harcerski), lub nieformalny, tworzony w toku interakcji między członkami. Pozycja jednostki w grupie jest konsekwencją posiadania przez nią określonego nasilenia pewnych cech. Zajmowanie określonych pozycji w strukturze grupy wiąże się z odgrywaniem, związanych z nimi, ról społecznych. Rola jest zestawem zachowań, których oczekuje się od jednostki, zajmującej daną pozycję w strukturze grupy³⁵. Członkowie grupy różnią się zakresem wiedzy i prestiżem, co jest źródłem grupowej hierarchii statusu³⁶.

Struktura grupowa to układ pozycji powiązanych z sobą za pomocą specyficznych stosunków. Struktury grupowe mają charakter hierarchiczny. Poszczególne pozycje w strukturach są związane z większym lub mniejszym natężeniem cechy charakteryzującej stosunki wiążące daną pozycję z innymi pozycjami. Wyróżnia się: 1. Strukturę władzy,

³³ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 46-47.

³⁴ S. Mika, *Psychologia społeczna*, dz. cyt., s. 379-380.

³⁵ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 47.

³⁶ R. Brown, *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrzgrupowa i międzygrupowa*, dz. cyt., s. 114.

w której poszczególne pozycje wiążą z sobą stosunki władzy; 2. Strukturę socjometryczną, w której poszczególne pozycje wiążą z sobą stosunki lubienia się, nielubienia lub odrzucenia, inaczej mówiąc, atrakcyjności, pozytywnych i negatywnych postaw interpersonalnych; 3. Strukturę komunikowania się, w której stosunki wiążące z sobą poszczególne pozycje określone są ilością przekazywanych informacji i liczbą kanałów informacyjnych łączących poszczególne pozycje; 4. Strukturę awansu, w której powiązania pomiędzy poszczególnymi pozycjami uwarunkowane są możliwością obejmowania pozycji w strukturze grupy³⁷.

Struktura socjometryczna jest odbiciem wewnątrzgrupowych relacji życzliwości i niechęci. Osoby najbardziej lubiane zajmują najwyższe miejsca w strukturze socjometrycznej; są też często nieformalnymi przywódcami. Przywódca to osoba, która ma władzę: wynika z tego, że w grupach nieformalnych struktura socjometryczna pokrywa się zwykle ze strukturą władzy. Sprawowanie władzy w obrębie grupy opiera się na dwóch filarach: możliwości kontrolowania zachowań jej członków oraz relacji zależności osób kontrolowanych od przywódcy³⁸. Według opracowanej przez F. Fiedlera tzw. zależnościowej teorii przywództwa można wyróżnić dwa typy liderów: przywódca nastawiony na zadanie oraz skoncentrowany na relacjach w grupie. Lider „zadaniowy” koncentruje się na wykonaniu pracy, natomiast drugi na emocjach członków grupy i ich relacjach³⁹.

Najważniejszym elementem konstytutywnym grupy społecznej są wspólne wartości, jakie jej członkowie osiągają lub zamierzają osiągnąć. Wyróżniamy dwie wersje określania ośrodka grupowego. W pierwszej wersji podkreśla się, iż grupa społeczna polega na skupianiu się zbioru ludzi wokół wspólnych wartości lub grupa społeczna jest skupieniem jednostek wokół zadań, celów, wspólnych potrzeb. W drugiej wersji pojęciem analitycznym, stosowanym do określenia ośrodka grupowego, jest pojęcie funkcji. Adekwatność pojęcia funkcji grupy występuje wyraźnie – zdaniem Mertona – gdy zwróci się uwagę na jawne i ukryte, niedostrzegalne, świadome i niezamierzone, uboczne, funkcje przypisa-

³⁷ S. Mika, *Psychologia społeczna*, dz. cyt., s. 441-442.

³⁸ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 47-48.

³⁹ M. Prajsner, *Wyłanianie przywódców i konflikty grupowe*, „Remedium” 2006, nr 10, s. 22.

ne i rzeczywiste. Te rozróżnienia pozwalają dopiero badać i wyjaśniać, co grupa społeczna czyni, jakie osiąga rezultaty lub jakie powoduje skutki⁴⁰.

Zachowanie człowieka, na ogół uporządkowane i racjonalne, w obliczu wydarzeń, w których uczestniczy on jako członek zbiorowości, może stać się nieprzewidywalne i różne od dotychczasowych doświadczeń⁴¹. Tłum bowiem, według G. Le Bona, jest czymś więcej niż tylko zbiorem jednostek, które go tworzą. Do najważniejszych cech tłumy autor ten zalicza⁴²: tzw. prawo jedności umysłowej, które mówi, iż w tłumie uczucia i myśli wszystkich jednostek mają jeden tylko kierunek; zmienność (łatwe podleganie wpływom zewnętrznym), brak wytrwałości w dążeniu do celu; odczuwanie przesadnych, skrajnych emocji; impulsywność w działaniu, co prowadzi czasem do zachowań niszczycielskich; brak tolerancji dla poglądów innych niż własne; niższy poziom intelektualny tłumy niż poszczególnych jednostek, które go tworzą, myślenie obrazami.

Cechy jednostek znajdujących się w tłumie to według G. Le Bona⁴³: utrata odrębności i indywidualności, zanikanie świadomości swego „ja”; poczucie bezkarności i niezwyciężoności; kierowanie się w zachowaniu sugestią, a nie procesami racjonalnymi; przewaga procesów nieświadomych nad świadomymi, przemożne pragnienie zrealizowania idei, która owładnęła tłumem.

Podsumowując możemy wymienić mechanizmy, które zachodzą w grupie:

- zaraźliwość; gdy osoba zmienia postawę lub zachowanie pod wpływem innych osób z grupy;
- nagłość i niepewność; nagłość i nieprzewidywalność wydarzeń, która budzi niepewność członków grupy;
- symbolizacja; czyli nadawanie czemuś charakteru symbolu, który staje się ważny dla całej grupy, i z którym grupa się identyfikuje;
- konsolidacja, czyli amok emocjonalny;
- deindywidualizacja; brak poczucia własnej odrębności i rezygnacja z przemyślanego działania;

⁴⁰ J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, UMCS, Lublin 2001, s. 83-84.

⁴¹ P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, dz. cyt., s. 56.

⁴² Por. G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, przeł. B. Paprocki, PWN, Warszawa 1994.

⁴³ Tamże.

- anonimowość, czyli tak zwany mechanizm rozproszenia odpowiedzialności, który pozwala na działania, na które podpisując się własnym nazwiskiem nigdy byśmy się nie zdecydowali;
- facylitacja (ułatwienie); Facylitator to swego rodzaju katalizator w komunikacji grupy, który ułatwia dochodzenie do wspólnych wniosków;
- syndrom grupowego myślenia; Do głównych skutków grupowego myślenia należą według I. Janisa⁴⁴: nadmierny optymizm i podejmowanie ryzyka; tworzenie grupowych racjonalizacji; niewzruszona wiara w moralność grupy, która może prowadzić do ignorowania konsekwencji podejmowanych działań; stereotypowa ocena członków wrogich grup, jako złych, słabych lub głupich; nacisk na prezentowanie wewnątrzgrupowej lojalności; złudzenie jedności zajmowanych w danej sprawie stanowisk; wyłonienie się w grupie osób, które kontrolują zgodność opinii i poglądów wyrażanych w jej obrębie (strażników myśli);
- zagęszczenie, które powoduje, że jednostka zauważa mniej;
- próżniactwo społeczne, oznacza, że „im więcej ludzi równocześnie wykonuje jakąś pracę, tym gorszy rezultat uzyskują w porównaniu z tym, co wynikałoby z dodawania ich rezultatów uzyskiwanych indywidualnie”⁴⁵;
- polaryzacja grupowa, czyli tendencja do podejmowania decyzji, które są bardziej skrajne niż początkowe upodobania członków.

---

⁴⁴ Por. I. Janis, *Uogólnienia dotyczące grupowego myślenia*, w: *Małe struktury społeczne. Wstęp do mikrosocjologii*, red. J. Szmatka, Warszawa 1989, s. 273-274.

⁴⁵ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi*, dz. cyt., s. 376.